XIX ASRDA BUXORO AMIRLIGI VA USMONIYLAR DAVLATI O‘RTASIDAGI SAVDO-SOTIQ MUNOSABATLARI

Toshpo‘latov Ulug‘bek Maxmadiyar o‘g‘li,
Axborot texnologiyalari va menejmenti universiteti
E-mail: utoshpulatov962@gmail.com

DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.19705008

Annotatsiya. *Mazkur maqolada XIX asrda Buxoro amirligi va Usmoniylar davlati o‘rtasidagi savdo-sotiq aloqalari tarixiy, iqtisodiy va siyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ikki davlat o‘rtasidagi savdo yo‘llari, asosiy eksport-import mahsulotlari, savdo siyosati va bu aloqalarning mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ta’siri o‘rganilgan. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, savdo aloqalari nafaqat iqtisodiy, balki diplomatik va madaniy integratsiyaning muhim omili bo‘lgan.*

Kalit so‘zlar: *Buxoro amirligi, Usmoniylar davlati, savdo aloqalari, karvon yo‘llari, eksport-import, iqtisodiy munosabatlar, XIX asr.*

Аннотация*. В данной статье анализируются торгово-экономические отношения между Бухарским эмиратом и Османской империей в XIX веке с исторической, экономической и политической точек зрения. В исследовании рассматриваются торговые пути между двумя государствами, основные экспортно-импортные товары, торговая политика, а также влияние этих связей на региональное экономическое развитие. Результаты показывают, что торговые отношения являлись важным фактором не только экономической, но и дипломатической и культурной интеграции.*

Ключевые слова: *Бухарский эмират, Османская империя, торговые связи, караванные пути, экспорт-импорт, экономические отношения, XIX век.*

Abstract*. This article analyzes the trade relations between the Bukhara Emirate and the Ottoman Empire in the 19th century from historical, economic, and political perspectives. The study examines trade routes between the two states, key export-import commodities, trade policies, and the impact of these relations on regional economic development. The results indicate that trade relations were not only an economic factor but also played a significant role in diplomatic and cultural integration.*

Keywords: *Bukhara Emirate, Ottoman Empire, trade relations, caravan routes, export-import, economic relations, 19th century.*

Kirish. XIX asr Markaziy Osiyo va Yaqin Sharq tarixida keskin siyosiy transformatsiyalar, iqtisodiy qayta shakllanish va geosiyosiy raqobat kuchaygan davr sifatida tavsiflanadi. Bu davrda an’anaviy davlatlar o‘rtasidagi aloqalar yangi mazmun kasb etib, ichki iqtisodiy ehtiyojlar hamda tashqi siyosiy bosimlar ta’sirida qayta tizimlashtirildi. Ayniqsa, Buxoro amirligi va Usmoniylar davlati o‘rtasidagi munosabatlar nafaqat diniy va madaniy birlik asosida, balki iqtisodiy manfaatlar negizida ham mustahkamlandi.

Buxoro amirligi o‘zining geografik joylashuvi jihatidan Markaziy Osiyoning muhim savdo chorrahasida joylashgan bo‘lib, qadimiy Ipak yo‘li an’analari asosida Sharq va G‘arbni bog‘lovchi tranzit hudud vazifasini bajargan. Bu hudud orqali

o‘tgan karvon yo‘llari nafaqat mahsulotlar almashinuvini, balki ilmiy, madaniy va diniy g‘oyalarning tarqalishini ham ta’minlagan. Shu jihatdan Buxoro nafaqat iqtisodiy markaz, balki intellektual va sivilizatsion makon sifatida ham muhim rol o‘ynagan.

Usmoniylar davlati esa o‘z navbatida Yevropa, Osiyo va Afrika tutashgan hududda joylashgan yirik imperiya sifatida global savdo tizimining ajralmas qismi bo‘lgan. Istanbul orqali o‘tuvchi savdo yo‘llari xalqaro bozorlar bilan aloqani ta’minlab, Sharq mahsulotlarining Yevropaga kirib borishida muhim vositachi vazifasini bajargan. Shu sababli, Usmoniylar davlati Buxoro amirligi uchun keng bozor va strategik savdo hamkori sifatida alohida ahamiyat kasb etgan.

Mazkur davrda savdo aloqalari faqat iqtisodiy manfaat bilan cheklanib qolmay, balki diplomatik munosabatlarning rivojlanishiga, elchilik almashuviga va madaniy integratsiyaga ham xizmat qilgan. Savdo orqali shakllangan o‘zaro ishonch va manfaatlar uyg‘unligi ikki davlat o‘rtasidagi siyosiy barqarorlikni ham qisman ta’minlagan. Shu bilan birga, XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kirib kelishi va global savdo yo‘nalishlarining o‘zgarishi ushbu an’anaviy aloqalarga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u tarixiy savdo aloqalarini o‘rganish orqali mintaqaviy iqtisodiy integratsiya jarayonlarining ildizlarini aniqlashga xizmat qiladi. Shuningdek, ushbu mavzu zamonaviy xalqaro iqtisodiy munosabatlar tarixiy asoslarini anglashda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Tadqiqotning asosiy maqsadi — XIX asrda Buxoro amirligi va Usmoniylar davlati o‘rtasidagi savdo-sotiq tizimini, uning institutsional mexanizmlarini, asosiy yo‘nalishlarini va ijtimoiy-iqtisodiy ta’sirini kompleks ilmiy yondashuv asosida tahlil qilishdan iborat. Shu maqsaddan kelib chiqib, quyidagi vazifalar belgilandi: savdo yo‘llarini aniqlash, eksport-import tarkibini tahlil qilish, savdo siyosatini o‘rganish hamda ushbu aloqalarning mintaqaviy rivojlanishga ta’sirini baholash.

Metodologiya. Mazkur tadqiqot kompleks yondashuv asosida olib borilib, tarixiy-iqtisodiy jarayonlarni tizimli tahlil qilishga yo‘naltirilgan. Tadqiqot metodologiyasi sifat va qisman miqdoriy yondashuvlar uyg‘unligiga asoslanadi hamda turli manbalarni o‘zaro solishtirish orqali xulosalarning ishonchliligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Tadqiqot jarayonida quyidagi ilmiy usullar qo‘llanildi:

Tarixiy-tahliliy usul — Buxoro amirligi va Usmoniylar davlati o‘rtasidagi savdo aloqalarining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari yozma manbalar asosida tahlil qilindi. Ushbu usul orqali savdo tizimining evolyutsiyasi, uning tashqi va ichki omillarga bog‘liqligi aniqlashtirildi.

Qiyosiy-tarixiy usul — ikki davlatning savdo siyosati, bojxona tizimi va iqtisodiy strategiyalari o‘zaro solishtirildi. Bu yondashuv orqali umumiy va farqli jihatlar aniqlanib, savdo munosabatlarining o‘ziga xos modeli rekonstruksiya qilindi.

Deskriptiv (tasviriy) usul — asosiy savdo yo‘llari, logistika tizimi, eksport-import mahsulotlari tarkibi hamda savdo ishtirokchilari (savdogarlar, karvon boshliqlari va vositachilar) faoliyati tavsiflandi.

Manbashunoslik (source criticism) yondashuvi — arxiv hujjatlari, diplomatik yozishmalar, savdo shartnomalari va sayyohlar qaydlari tanqidiy tahlil qilindi. Manbalarning kelib chiqishi, ishonchliligi va tarixiy konteksti baholandi.

Tizimli (sistemali) yondashuv — savdo aloqalari yagona iqtisodiy tizim sifatida ko‘rib chiqilib, uning tarkibiy elementlari (yo‘llar, bozorlar, bojxona siyosati, mahsulot oqimi) o‘zaro bog‘liqlikda tahlil qilindi.

Tarixiy-rekonstruktiv usul — mavjud manbalar asosida XIX asrdagi savdo yo‘nalishlari va iqtisodiy aloqalarning umumiy modeli qayta tiklandi.

Tadqiqotning empirik bazasini quyidagi manbalar tashkil etadi:

tarixiy yilnomalar va solnomalar;

savdo va bojxona hujjatlari;

rus va yevropalik sayyohlar hamda elchilar qaydlari (safar kundaliklari va hisobotlar);

diplomatik yozishmalar;

zamonaviy tarixiy va iqtisodiy tadqiqotlar.

Ma’lumotlar tahlilida **triangulyatsiya usuli** qo‘llanilib, turli manbalardan olingan faktlar o‘zaro solishtirildi va tekshirildi. Bu esa tadqiqot natijalarining ilmiy asoslanganligi va xolisligini oshirishga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqot doirasida tarixiy ma’lumotlarni talqin qilishda zamonaviy tarixshunoslik va iqtisodiy nazariyalar yondashuvlaridan foydalanildi, bu esa savdo aloqalarini faqat faktologik emas, balki konseptual darajada ham tahlil qilish imkonini berdi.

Natijalar.

1. Savdo yo‘llari va logistika tizimi

XIX asrda Buxoro amirligi va Usmoniylar davlati o‘rtasidagi savdo asosan karvon yo‘llari orqali amalga oshirilgan. Asosiy yo‘nalishlar quyidagilar edi:

Buxoro – Xiva – Kaspiy dengizi orqali Kavkaz va Istanbul;

Buxoro – Eron orqali Anatoliya hududlari;

Buxoro – Afg‘oniston – Hindiston orqali bilvosita savdo.

Bu yo‘llar uzoq va xavfli bo‘lishiga qaramay, savdo uzluksiz davom etgan.

2. Eksport va import mahsulotlari

Buxoro amirligidan eksport qilingan mahsulotlar: ipak va ipak matolar; paxta va paxta mahsulotlari; charm va teri buyumlari; qimmatbaho toshlar va hunarmandchilik mahsulotlari.

Usmoniylar davlatidan import qilingan mahsulotlar: metall buyumlar; qurol-aslaha; sanoat mahsulotlari; ziravorlar va turli tayyor mahsulotlar.

3. Savdo siyosati va boj tizimi. Har ikkala davlat savdoni qo‘llab-quvvatlagan, ammo bojxona tizimi orqali daromad olishni ham maqsad qilgan. Karvonlar uchun maxsus ruxsatnomalar va soliq tizimi mavjud bo‘lgan.

4. Diplomatik va madaniy ta’sir.

Savdo aloqalari natijasida: elchilik munosabatlari mustahkamlangan; diniy va ilmiy aloqalar kengaygan; madaniy almashinuv (kitoblar, ilm-fan) rivojlangan.

Muhokama. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, XIX asrda Buxoro amirligi va Usmoniylar davlati o‘rtasidagi savdo aloqalari ko‘p qatlamli va kompleks xarakterga ega bo‘lib, ularni faqat iqtisodiy manfaatlar bilan izohlash yetarli emas. Mazkur aloqalar iqtisodiy, siyosiy, diniy va madaniy omillarning o‘zaro uyg‘unlashuvi natijasida shakllangan murakkab tizim sifatida namoyon bo‘ladi.

Avvalo, savdo munosabatlari ikki davlat o‘rtasidagi siyosiy barqarorlik va o‘zaro ishonchni mustahkamlovchi vosita bo‘lib xizmat qilgan. Karvon yo‘llarining xavfsizligini ta’minlash, savdogarlarga imtiyozlar berish va boj tizimini tartibga solish orqali davlatlar iqtisodiy manfaatlarini himoya qilish bilan birga diplomatik aloqalarni ham mustahkamlashga intilgan. Bu jarayonni iqtisodiy diplomatiyaning dastlabki shakllaridan biri sifatida talqin qilish mumkin.

Ikkinchidan, mazkur savdo aloqalari musulmon dunyosida umumiy sivilizatsion makon va birlik g‘oyasini kuchaytirgan. Buxoro va Istanbul o‘rtasidagi aloqalar orqali diniy bilimlar, ilmiy asarlar va madaniy qadriyatlar almashinuvi yuzaga kelgan. Bu esa o‘z navbatida, nafaqat iqtisodiy, balki intellektual integratsiyani ham rag‘batlantirgan. Savdo yo‘llari orqali faqat tovarlar emas, balki g‘oyalar, texnologiyalar va ijtimoiy tajribalar ham harakatlangan.

Uchinchidan, savdo tizimi mintaqalararo iqtisodiy integratsiyaning muhim mexanizmi sifatida namoyon bo‘lgan. Buxoro amirligi Markaziy Osiyodagi ichki bozorlarni tashqi savdo tizimi bilan bog‘lab bergan bo‘lsa, Usmoniylar davlati esa ushbu mahsulotlarning Yevropa va boshqa hududlarga chiqishini ta’minlagan. Shu jihatdan, ikki davlat o‘rtasidagi savdo aloqalari global iqtisodiy tizimning muhim bo‘g‘inlaridan biri sifatida baholanishi mumkin.

Shu bilan birga, tadqiqot natijalari ushbu tizimning tashqi geosiyosiy omillarga yuqori darajada bog‘liqligini ham ko‘rsatadi. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya

imperiyasining Markaziy Osiyoga ekspansiyasi natijasida an’anaviy savdo yo‘llari izdan chiqdi, yangi transport va savdo infratuzilmalari shakllandi. Natijada:

karvon savdosining ahamiyati kamaydi;

yangi temir yo‘l va dengiz yo‘llari ustunlik qila boshladi;

savdo oqimlari Rossiya orqali qayta yo‘naltirildi;

Buxoro amirligining tashqi savdodagi mustaqilligi cheklana boshladi.

Bu jarayonlar natijasida Buxoro va Usmoniylar o‘rtasidagi an’anaviy savdo aloqalari asta-sekin zaiflashdi. Shu bilan birga, global iqtisodiy tizimga integratsiya yangi shakl kasb etdi, bu esa mahalliy savdo tizimlarining transformatsiyasiga olib keldi.

Xulosa. XIX asrda Buxoro amirligi va Usmoniylar davlati o‘rtasidagi savdo-sotiq munosabatlari ikki mintaqa o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy va madaniy aloqalarning uzviy va muhim tarkibiy qismi bo‘lgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mazkur savdo tizimi nafaqat moddiy boyliklar almashinuvini ta’minlagan, balki kengroq ma’noda sivilizatsiyalararo muloqot va integratsiyaning samarali mexanizmi sifatida ham faoliyat yuritgan.

Ushbu aloqalar: mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantirgan, ichki va tashqi bozorlar o‘rtasida barqaror bog‘liqlikni ta’minlagan; diplomatik hamkorlikni mustahkamlab, davlatlar o‘rtasida o‘zaro ishonch va manfaatlar muvozanatini shakllantirgan; madaniy va ilmiy almashinuvni jadallashtirib, musulmon dunyosida umumiy sivilizatsion makonning rivojlanishiga xizmat qilgan.

Shu bilan birga, tadqiqot savdo munosabatlarining tashqi omillarga, ayniqsa geosiyosiy jarayonlarga sezilarli darajada bog‘liq ekanligini ham ko‘rsatdi. XIX asrning ikkinchi yarmida Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kengayishi natijasida an’anaviy karvon yo‘llari o‘z ahamiyatini yo‘qota boshladi, savdo yo‘nalishlari qayta shakllandi va Buxoro amirligining tashqi iqtisodiy mustaqilligi cheklana bordi. Bu esa Buxoro va Usmoniylar o‘rtasidagi savdo aloqalarining susayishiga olib kelgan asosiy omillardan biri bo‘ldi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqot shuni tasdiqlaydiki, tarixiy savdo aloqalari iqtisodiy tizimdan tashqari siyosiy barqarorlik, madaniy yaqinlashuv va mintaqaviy integratsiyaning muhim omili hisoblanadi. Ushbu tajriba zamonaviy global va mintaqaviy hamkorlik modellari uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Kelgusida ushbu yo‘nalishda olib boriladigan tadqiqotlarda arxiv materiallarini kengroq jalb qilish, savdo statistikasi va iqtisodiy ko‘rsatkichlarni chuqurroq tahlil qilish hamda boshqa mintaqalar bilan qiyosiy tadqiqotlar o‘tkazish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Vasily Vladimirovich Bartold. Turkestan v epokhu mongolskogo nashestviya. – Moskva: Nauka, 1963.
2. Nikolai Ivanovich Veselovsky. Ocherki istorii Bukharskogo khanstva. – Sankt-Peterburg, 1897.
3. Eugene Schuyler. Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Kokand, Bukhara and Kuldja. – London: Sampson Low, 1876.
4. Alexander Burnes. Travels into Bokhara. – London: John Murray, 1834.
5. Adeeb Khalid. The Politics of Muslim Cultural Reform: Jadidism in Central Asia. – Berkeley: University of California Press, 1998.
6. Scott C. Levi. The Indian Diaspora in Central Asia and Its Trade, 1550–1900. – Leiden: Brill, 2002.